

Конституционное и муниципальное право

УДК 342.56

ПРИНЦИПИ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА ГУМАНІЗМУ ЯК СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ВИЩОЇ РАДИ ПРАВОСУДДЯ

Сергій ХАЛЮК,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри конституційного права та прав людини
Національної академії внутрішніх справ

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена комплексному загальнотеоретичному аналізу окремих принципів конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. Відзначено важливість принципів, які є узагальненим результатом розвитку людства, підсумком закономірностей розвитку суспільства та втіленням основоположних демократичних та людиноцентричних традицій. Автором здійснено джерелознавчий аналіз щодо таких понять, як «справедливість» та «гуманізм» у контексті конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. Зауважено, що справедливість по своїй суті є поняттям релятивним, що віддзеркалює соціальні реалії того чи іншого суспільства, рівень його культурної, правової зрілості. Справедливість відіграє роль своєрідного індикатора, який дає конкретне уявлення про відповідність моделі соціальної та правової держави її фактичному стану в суспільстві. Автором підкреслюється, що принцип гуманізму має конституційне закріплення та міжнародний захист, оскільки гуманне ставлення до людини пронизує зміст усіх міжнародних актів про права людини.

Ключові слова: Вища рада правосуддя, конституційно-правовий статус, принцип, судоустрій, справедливість, гуманізм.

PRINCIPLES OF JUSTICE AND HUMANISM AS CONSTITUENT ELEMENTS OF THE CONSTITUTIONAL AND LEGAL STATUS OF THE HIGH COUNCIL OF JUSTICE

Serhii KHALIUK,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Constitutional Law and Human Rights
National Academy of Internal Affairs

SUMMARY

The article is devoted to a comprehensive general theoretical analysis of certain principles of the constitutional and legal status of the High Council of Justice. The importance of the principles, which are the generalized result of human development, the result of the laws of social development and the implementation of fundamental democratic and human-centered traditions, is noted. The author made a source analysis of such concepts as “justice” and “humanism” in the context of the constitutional and legal status of the High Council of Justice. It is noted that justice in its essence is a relative concept that reflects the social realities of a society, the level of its cultural and legal maturity. Justice plays the role of a kind of indicator that gives a concrete idea of the conformity of the model of social and legal state to its actual state in society. The author emphasizes that the principle of humanism has a constitutional basis and international protection, as humane treatment of man permeates the content of all international human rights instruments.

Key words: High Council of Justice, constitutional and legal status, principle, judicial system, justice, humanism.

PRINCIPIILE JUSTIȚIEI ȘI UMANISMULUI CA ELEMENTE CONSTITUTIVE ALE STATUTULUI CONSTITUȚIONAL ȘI JURIDIC AL ÎNALTULUI CONSILIU AL JUSTIȚIEI

REZUMAT

Articolul este dedicat unei analize teoretice generale cuprinzătoare a anumitor principii ale statutului constituțional și juridic al Înaltului Consiliu al Justiției. Se remarcă importanța principiilor, care sunt rezultatul generalizat al dezvoltării

umane, rezultatul legilor dezvoltării sociale și implementarea tradițiilor fundamentale democratice și centrate pe om. Autorul a făcut o analiză sursă a unor concepte precum „justiție” și „umanism” în contextul statutului constituțional și juridic al Înalțului Consiliu al Justiției. Se observă că justiția în esența sa este un concept relativ care reflectă realitățile sociale ale unei societăți, nivelul de maturitate culturală și juridică a acesteia. Justiția joacă rolul unui fel de indicator care dă o idee concretă a conformității modelului de stat social și juridic la starea sa actuală în societate. Autorul subliniază că principiul umanismului are o bază constituțională și protecție internațională, întrucât tratamentul uman al omului pătrunde în conținutul tuturor instrumentelor internaționale privind drepturile omului.

Cuvinte cheie: *Înalțul Consiliu al Justiției, statut constituțional și juridic, principiu, justiție, justiție, umanism.*

Постановка проблеми. Сучасні процеси, пов’язані із трансформацією міжнародно-правових умов функціонування судової сфери, позначили нові вектори розвитку судової влади й акцентували увагу на її ролі як гаранта захисту прав і свобод людини та громадянина. До того ж спрямованість зовнішньої політики України, що базується на засадах європейської інтеграції, породжує необхідність дослідження міжнародних стандартів, які містять ключові засади забезпечення незалежності судової влади та підвищення ефективності суддівської діяльності. Розроблені на рівні міжнародних інституцій правові документи визначають базові принципи функціонування органів судової влади та виступають ціннісним орієнтиром із метою подальшого впровадження в національному законодавстві.

Результатом запровадження низки міжнародних стандартів, які визначають фундаментальні принципи забезпечення незалежності судової влади, стало створення в низці держав незалежних органів, які формуються із суддів або із більшості суддів. Такі органи мають різні назви, статус, структуру і повноваження. У більшості міжнародних актів такі органи позначаються як “council for the judiciary”, що в буквальному перекладі означає «рада судової влади», або «судова рада». До таких міжнародних актів можна віднести і Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов’язки, яка ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів. Зміст Рекомендацій містить основні принципи незалежності функціонування судової системи і спрямований на встановлення і зміцнення незалежності суддів як носіїв судової влади. Рекомендації містять положення про те, що незалежність суддів та судової влади мають гарантуватися Конституцією або бути закріплені на найвищому правовому рівні держав-членів. На законодавчому рівні мають бути встановлені більш конкретні норми (п. 7). У контексті забезпечення незалежності суддів передбачено утворення судових рад (“council for the judiciary”), яким є незалежний орган, створений

відповідно до закону або конституції, що прагне зберегти незалежність суддів та судової влади загалом, отже, сприяти ефективному функціонуванню судової системи (п. 26) [1].

У розвитку уявлень про судові ради чільне місце належить Висновку № 10 Консультативної ради європейських суддів «Про раду судової влади на службі суспільства», у якому висловлені рекомендації, що стосуються основних елементів правового статусу даних незалежних органів. Зокрема наголошується, що всі проекти законів, які стосуються статусу суддів, відправлення правосуддя, процесуальні норми і всі проекти законів, що можуть вплинути на судові органи, наприклад незалежність судової влади, або які могли б зменшити гарантії доступу громадян до правосуддя, повинні вимагати думки «судової ради» до обговорення в парламенті [2].

Згадані міжнародно-правові акти, а також інші акти, ухвалені для їхнього розвитку, сформулювали сукупність базових ідей і принципів, що визначають основу правового статусу судових рад незалежно від їхньої національної приналежності і специфіки національної моделі. Такі принципи варто розглядати універсальними стандартами, використання яких дозволить країнам досягти високих параметрів у забезпеченні незалежності суддів і судової влади. Принципи організації і діяльності судових рад не можуть бути досліджені у відриві від інститутів судової влади, є похідними від її базисних характеристик та являють собою правила, що забезпечують параметри незалежності суддів і самостійності судів. Отже, принципами правового статусу судових рад є основні засади їхньої організації та діяльності, що визначають зміст їхнього правового положення та відображають організаційні і функціональні характеристики судової влади і судової системи. До числа таких принципів відносять такі, як: незалежність, структурованість, гласність, справедливність, гуманізм, колегіальність, дотримання незалежності суддів і невтручання в судову діяльність, терміновість і змінюваність, суспільне представництво, взаємодія з органами державної влади та громадськими утвореннями.

З огляду на міжнародні стандарти, національне законодавство України, а також практику функціонування судових рад у зарубіжних країнах та на підставі проведеного аналізу вважаємо, що конституційно-правовий статус Вищої ради правосуддя України передбачає наявність таких основних принципів, як принцип гуманізму, незалежності, законності, справедливості, об'єктивності, демократизму, гласності, колегіальності, судового оскарження рішень, дотримання принципів незалежності суддів і невтручання в судову діяльність.

Загальні питання правового статусу та його принципів було відображено у працях таких представників вітчизняної науки: О. Гончаренко, І. Дахової, М. Козюбри, А. Колодія, В. Копейчикова, І. Назарова, В. Нора, Ю. Полянського, С. Прилуцького, Ю. Оборотова, П. Рабіновича, О. Скакун, О. Скрипнюка, О. Совгирі, В. Федоренка, М. Цвіка й інших. Водночас натепер відсутні спеціальні комплексні дослідження щодо визначення окремих принципів конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя України з урахуванням пріоритетних міжнародних стандартів у сфері правосуддя, які розглядаються як перспективні юридичні джерела національного права для посилення ефективності правового врегулювання органів суддівського врядування.

Метою статті є дослідження змісту принципів справедливості та гуманізму як елементів конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя з урахуванням основних теоретико-правових підходів до їх характеристики та з позиції захисту прав людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Принцип справедливості є одним із базових принципів конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. Справедливість визначається як наукова категорія, що відображає взаємодію економіки, політики, права, моралі тощо. Це одна з фундаментальних цінностей суспільно-політичного життя, що впливає із принципу врівноваженості в соціальних відносинах прав і обов'язків людей, інтересів суспільства й особи. Соціальна справедливість є також і відповідністю рівності та свободи, тісно переплітаючись з ідеями гуманізму, справжнього народовладдя [3, с. 23]. В ідеалі право завжди повинно бути справедливим. Прихильники концепції природного права обстоюють думку, що закони повинні бути втіленням справедливості [4, с. 95]. Як уважають деякі вчені, право – це нормативно закріплена справедливість. З огляду на це, юридична рівність, законність і справедливість як принципи права законодавчо закріплені міжнародними актами і внутрішньодержавними нормами [5, с. 269].

На думку В. Трубнікова й О. Скакун, неправильно вважати, що право, моральність і справедливість існують окремо одне від одного в часі та просторі, що тому (як стверджується критиками справедливості) можна безболісно відмовитися від поняття справедливості. Насправді вони водночас співіснують у державно-правових відносинах, у тому чи іншому ступені розвитку, а також у вищій формі їхнього прояву – справедливості. Тому більш правильно видається думка, що справедливість – це не тільки етична, філософська категорія, але й правове поняття, що санкціонує певні суспільні відносини, відповідні цим відносинам правила поведінки, учинки і діяльність людей. Конкретне відбиття справедливості знаходить у правових нормах, а також учинках людей, що застосовують ці норми [6, с. 13–14].

Справедливість по своїй суті є поняттям реальним, що віддзеркалює соціальні реалії того чи іншого суспільства, рівень його культурної, правової зрілості. Нині справедливість відіграє роль своєрідного індикатора, який дає конкретне уявлення про відповідність моделі соціальної та правової держави її фактичному стану в суспільстві. Про право на справедливий суд ідеться у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Вимога дотримуватися справедливості під час застосування кримінального покарання закріплена й у ст. 10 Загальної декларації прав людини 1948 р., ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. Так, ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод проголошує, що «кожний має право на справедливий і публічний розгляд його справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом». Варто підкреслити, що розгляд справи може бути справедливим лише в разі незалежності та неупередженості суду. А тому принцип справедливості безпосередньо стосується конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. Адже саме на цей орган покладається забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування добросовісного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції України і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів.

Окрім того, принцип справедливості полягає в тому, що рішення Вищої ради правосуддя ґрунтуються не тільки на букві закону, а й на уявленнях розумності, обґрунтованості, прийнятності, раціональності, людяності, гуманізму, людиноцентричності. Беручи до уваги, що справедливість – це мо-

рально-етична категорія, прямому нормативному регулюванню вона не піддається, проте змістом даного принципу пронизані буквально всі повноваження Вищої ради правосуддя.

Ще одним важливим принципом конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя є принцип гуманізму. Даний принцип є критерієм прогресивності соціальних інститутів та визнає благо людини, її право на свободу, щастя, виявлення своїх здібностей. Ідеї гуманізму мають загальнолюдський (загальноцивілізаційний) характер, у праві прояв принципу гуманізму означає закріплення у правових формах відносин між людиною, державою і суспільством [7, с. 16]. Сучасні науковці – представники політології, філософії, теорії права, фахівці галузевих правових наук продовжують працювати над гуманістичною проблематикою, беручи до уваги історичні, ідеологічні, прагматичні аспекти, використовують контексти національного розвитку, європейської інтеграції, світових або європейських стандартів життя, адаптації національного законодавства тощо [8, с. 48].

Згідно з доктриною природного права кожна людина має природжені, невід’ємні права, і ці права аж ніяк не можуть бути відчужені на користь держави чи правових інститутів суспільства [9, с. 51]. Вищі гуманітарні засади, зумовлені сутністю суспільства і прагненням людини до високого, гідного становища, реалізуються насамперед у цінностях природного права. Однак гуманізм поряд зі свободою, справедливістю і рівністю є також однією з основних засад позитивного права. Це категорично необхідно враховувати під час створення, застосування і тлумачення юридичних актів [10, с. 35].

Конституція встановила обов’язок держави визнавати, дотримуватися й захищати права людини, а це означає, що джерело й основа цих прав перебувають поза державою. Тим самим держава має не тільки утримуватись від втручання у сферу прав людини, але і зобов’язана дотримуватися їх, що передбачає активну діяльність держави щодо створення умов для їх реалізації шляхом ухвалення законів, які регламентують діяльність державних органів у частині забезпечення всього комплексу прав людини [11, с. 46]. Своє втілення принцип гуманізму у праві знаходить у низці нормативних положень різноманітної галузевої належності [12, с. 7]. На думку В. Сімутіна, «сучасна держава є інституціональним втіленням певних цінностей і нормативів, які «підпорядковані» ідеї створення гідних умов реалізації, забезпечення й охорони основних прав і свобод людини. І в цьому аспекті можна припустити, що коли йдеться про сучасну державу, то передусім це права держава. Пра-

вова держава, яка виступає не тільки державою, обмеженою правом (і в цьому полягає сенс принципу верховенства права), але й інституцією, що створює умови для втілення в життя прав і свобод людини» [13, с. 55].

Загалом, людиноцентрична модель законодавства передбачає, що права, свободи й інтереси людини є основним критерієм визначення його якісних параметрів. Норма законодавчого акта не може обмежувати зовнішню свободу людини, окрім випадків, коли це необхідно для забезпечення свободи інших людей. В іншому разі така норма визнається несправедливою, отже, неправовою. На думку С. Гусарева, сучасна методологія правознавства дозволяє розглядати гуманізм у праві: як основоположну ідею правового світогляду, що ґрунтується на ідеалах свободи, рівності та справедливості, які становлять сутність гуманізму; як визначальний принцип юриспруденції, згідно з яким людина визнається найвищою цінністю, метою і ніколи – як засіб; як реальний стан відносин, побудованих на балансі інтересів та рівності сторін, неможливості зовнішнього примусу щодо визначеної законодавчо свободи [8, с. 49].

Усе це дає підстави вважати гуманізм невід’ємним конституційним принципом. До таких самих висновків дійшов і Конституційний Суд України, чие праворозуміння взагалі є гуманістичним, людиномірним [14, с. 15]. Так, у рішенні у справі про призначення судом більш м’якого покарання від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 Суд прямо посилається на конституційний принцип додержання гуманізму, а в рішенні у справі про рівень пенсії і щомісячного довічного грошового утримання від 11 жовтня 2005 р. № 8-рп/2005 він підкреслює, що діяльність правотворчих і правозастосовних органів має здійснюватися, зокрема, за принципом гуманізму [10, с. 37].

Окрім соціального й історичного коріння, цей принцип має конституційне закріплення та міжнародний захист. Гуманне ставлення до людини пронизує зміст усіх міжнародних актів про права людини. Ухвалення Загальної декларації прав людини було викликано, як сказано у преамбулі цього документа, прагненням народів Об’єднаних Націй висловити свою віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, а також їхньою рішучістю сприяти соціальному прогресові й поліпшенню умов життя людей. Так, Загальна декларація прав людини (1948 р.) закріпила положення, які безпосередньо стосуються розглядуваного принципу, як-от: рівність громадян (ст. ст. 2, 7, 9); недоторканність особи (ст. ст. 4, 9); заборона тортур та інших нелюдських та таких, що прини-

жують, видів поведження та покарання (ст. 5); заборона застосування зворотної сили закону (ст. 11) тощо. Окрім того, сучасні євроінтеграційні процеси, які визначають новітній етап тисячолітньої історії державотворення України, актуалізують проблеми ефективного (з акцентом на позитивний результат) упровадження в суспільну практику найважливіших демократичних принципів, на які спираються розвинені європейські країни світу. Зasadничим таким принципом є принцип гуманізму [15, с. 55].

Отже, можна зробити висновок про важливість процесів гуманізації сучасного законодавства України в контексті європейської інтеграції, що спрямовується на створення ефективних механізмів забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Ідеї гуманізму безпосередньо стосуються питань судоустрою, правосуддя і мають велике інтегративне значення для сучасного українського суспільства, спрямовані на досягнення спільних цінностей із країнами Європейського Союзу.

Висновки. Отже, утворення Вищої ради правосуддя України та відповідних органів зарубіжних країн зумовлено потребою у формуванні необхідного балансу між незалежністю суддів і їхньою відповідальністю перед суспільством. Саме ця обставина зумовлює особливий конституційно-правовий статус згаданих органів в Україні та відповідних органів у зарубіжних країнах. Тож саме принципи справедливості та гуманізму як елементи конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя, що містяться в міжнародних актах, Конституції України й інших нормативно-правових актах, відображають демократичний людиноцентричний характер даного органу в судовій системі загалом і організаційному забезпеченні діяльності судів зокрема.

Список використаної літератури:

1. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки, ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи від 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a38.
2. Висновок № 10 КРЕС «Про раду судової влади на службі суспільства», прийнято Консультативною радою на 8-му засіданні від 23 листопада 2007 р. URL: [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE\(2007\)OP10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJE(2007)OP10&Language=lanEnglish&Ver=original&Site=COE&BackColorInternet=FEF2E0&BackColorIntranet=FEF2E0&BackColorLogged=c3c3c3).

3. Мінченко Р. Принцип справедливості як основний критерій взаємодії особистості та державної влади. *Актуальні проблеми політики: збірник наукових праць*. 2011. Вип. 42. С. 21–26.

4. Хайруллин В. Что такое коммуитарная справедливость. *Государство и право*. 2007. № 9. С. 94–101.

5. Философия права : учебник / под ред. О. Данильяна. Москва : Эксмо, 2005. 416 с.

6. Трубніков В., Скакун О. Принцип справедливості з позиції філософії. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2015. Вип. 20. С. 13–20.

7. Бахновська І., Сова Ю. Загальнолюдські принципи права як універсальні нормативні засади. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 14–17.

8. Гусарев С. Гуманізм як основоположна ідея сучасного правового світогляду. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 47–51.

9. Філософія права : навчальний посібник / за ред. М. Костицький, Б. Чміль. Київ : Юрінком-Інтер, 2000. 336 с.

10. Погребняк С. Втілення принципу гуманізму в праві. *Вісник Академії правових наук України*. 2007. № 1 (48). С. 33–42.

11. Мірошниченко Ю. Конституційно-правове забезпечення народовладдя в Україні : монографія. Київ : Фенікс, 2012. 360 с.

12. Гуманистическая природа социалистических общественных отношений / науч. ред. Б. Лебедев. Казань : Казан. ун-т, 1990. 192 с.

13. Сімутін В.В. Змістоутворюючі засади організації та діяльності механізму сучасної держави. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2013. № 5. С. 54–57.

14. Рабінович П. Верховенство права (за матеріалами практики Страсбурзького Суду та Конституційного Суду України). *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 2. С. 3–16.

15. Томкіна О. Засади гуманізму як принципу діяльності державного апарату України: європейський контекст. *Публічне право*. 2016. № 2. С. 54–62.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

ХАЛЮК Сергій Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ;

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

KHALIUK Serhii Oleksandrovich – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Constitutional Law and Human Rights National Academy of Internal Reference; skhaliuk@ukr.net